

ДЪРЖАВНИТЕ ИНСТИТУЦИИ И БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК (ОПИТЪТ СЛЕД 1989 Г.)¹

Борислав Борисов (Пловдив)

*Информацията ни залива, а ние гладуваме за знание.
Ръдърфорд Роджърс*

Резюме:

Езикът и държавните институции съществуват в една неделима симбиоза, като взаимно се допълват. Такова преплитане между власт и език говори за властовите характеристики на един език, което на пръв поглед изглежда нетипично. Държавата използва езика като инструмент за налагане на власт, без това да се приема негативно от обществото.

Ключови думи: език, държавна власт, институция

State Institutions and Bulgarian Language (the Experience Since 1989)

Abstract:

Language and government institutions exist in an integral and mutual unit. Such interplay between power and language speaks of the power characteristics of a language, which at first glance seems unlikely. The state uses language as an instrument for power without being seen negatively by society.

Key words: language, government authorities, institutions

Езикът е част от човешкото битие и затова по право въпросът за езика и по-конкретно за връзката между него и държавните институции винаги е бил център на общественото внимание. Езикът също е и част от държавната политика на една страна, тъй като той се приема като обединителен знак със специална символна стойност, а неговата писмена форма постепенно се превръща в инструмент на самопознанието и хомогенизирането на

¹ Докладът представлява част от проекта „Национальноезикова политика и концепции за езиково и литературно наследство в условията на европейска интеграция и глобализация” към Фонд „Научни изследвания” на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски” (2011–2012 г.).

културата, т.е. в националноидентификационен код. Езикът служи за символно съграждане на липсващите или осъзнаваните като такива културни феномени – национална история, литература, публицистика, наука (Александрова 2004: 37). От Великоморавската мисия до ден днешен езикът стои неотлъчно до държавната власт, вплетен е в нея, понеже неговите ресурси се оказват неизчерпаем източник за консолидирането на самата държава.

Преди да преминем към различните проявления на българския език в нормативната уредба на страната ни, нека се опитаме да представим някои по-обща специфични особености на един от нетипичните ползватели на езика – институцията (макар че зад всяка една институция стоят хора). Институцията, и по-конкретно държавната институция, се ползва от езика, като го превръща, от една страна, в инструмент за общуване със самата нея (формуляри, заявления и пр.), така и като средство за нормативна уредба (закони, постановления и пр.), чрез които някой задължава някого да спазва определени условия, от друга страна. Изхождайки от презумпцията, че комуникацията без посредничеството на езика би била съществено затруднена, съвсем в реда на нещата е той да заема водещи позиции в институционалното устройство на една държава.

Терминът институция е с латински произход (*institutio*) и означава организация, метод, наставление; един от основните субекти в обществената дейност (Михайлов 1996: 169). Институцията има за цел извършването на определена дейност по създаването на материални и духовни блага, по обслужването на хората при задоволяването на техните потребности, по образованието и възпитанието на подрастващите, по управлението на обществото и т.н. Тя включва определен брой хора, който може да варира в широки граници, социални вещи от един ли друг вид и дадена съвкупност от социални предписания, норми и правила (писани или неписани), които регламентират изпълнението на функциите на институцията, нейното поведение, работата на хората в нея. Между хората в институцията съществуват отношения на координация и субординация съобразно конкретната система от социални роли. Всяка обществена организация, предприятие и т.н. е институция, но не всяка институция притежава конкретна форма на социална организация. Много автори не правят разлика между институция и социална организация. Други смятат, че институциите са само онези социални организации, които са свързани с цялостната структура на обществото. Трети включват в институциите както организациите, така и други социалнозначими явления, факти, събития (напр. образованието, науката, частната собственост и пр.) Терминът институция се използва още през XII в., а редица социолози (Емил Дюркем, Пол Фоконе, Марсел Мос и др.) разбират социологията като наука за институциите. Най-

-често институцията се разглежда като организация, имаща продължителна регулативна функция с дефинирана система от роли. Институция могат да бъдат и отделни единици – семейството, училището, предприятието, църквата, войскава част, така и цялостни структурни образования – държава, армия, политическа партия. Под *институция* нерядко се разбират и определени социалнозначими факти, съвкупности от дейности, форми на групово поведение и на масово съзнание (вярвания, обичаи, традиции). В този смисъл езикът е институция (Фердинанд де Сосюр) (пак там, 169–170).

В същото време институциите, които ни интересуват, са и държавни, т.е. в пряко подчинение на държавата, част са от нея. В юридическия смисъл *държавата* е суверенна и правнопринудителна власт, произвеждаща закони и осигуряваща трайност на подчинените си институции, имаща юрисдикция върху определена територия и определено население; в социологически аспект държавата е върховна политическа институция, гарантираща определен обществен ред. В този случай държавата е висш орган на властта и има монопол в упражняването на принуда, което пък от своя страна се приема за легитимно от цялото общество. Държавата регулира процесите в рамките на цялото общество и нейни атрибути са административният апарат, армията, полицията, съдът, затворите и т.н. Властта се изгражда йерархично и се концентрира в един център, който олицетворява цялата държавна власт и представлява държавата пред другите държави като единен субект. Държавните институции са регламентирани от правно задължителни норми и самите те произвеждат такива (Михайлов 1996: 111–112).

Интересен е и произходът на думата, назоваваща термина *власт*. Английската дума *power* (власт) е свързана с френската дума *pouvoir*, която на свой ред произхожда от латински – *potestas* или *potential* (способност), като и двете думи произлизат от глагола *potere* (в състояние съм) (ЕПМ 1997: 69). Или казано с други думи, властта е способност да се повлияе върху нещо.

Властта и езикът, както вече бе споменато, са преплетени векове наред, легитимирайки се помежду си в различните исторически моменти. И ако се върнем към езика в нашето съвремие, и по-точно в периода след 1989 г., виждаме, че той ни най-малко не е изгубил от своята актуалност по отношение на релацията *власт – език* и неслучайно е част от основния закон – **Конституцията Република България**² от 1991 г.

Чл. 3. Официалният език в републиката е българският.

² Всички цитирани закони могат да бъдат проследени на адрес: <http://www.lex.bg/bg/laws/tree/laws>.

Чл. 36. (1) Изучаването и ползването на българския език е право и задължение на българските граждани. (2) Гражданине, за които българският език не е майчин, имат право наред със задължителното изучаване на българския език да изучават и ползват своя език. (3) Случаите, в които се използва само официалният език, се посочват в закона.

Използването на българския език се регламентира и от **Закона за нормативните актове**:

Чл. 9. (1) Разпоредбите на нормативните актове се формулират на общоупотребимия български език, кратко, точно и ясно.

Чл. 37. (2) (Нова – ДВ, бр. 46 от 2007 г.) Регламентите на Европейския съюз се обнародват в „Официален вестник” на Европейския съюз на български език.

Част е от **Закона за съдебната власт**:

Чл. 105. (1) Съдебният език е българският.

(2) Когато участник в процеса не владее български език, съдът назначава преводач. Разноските за преводача по наказателни дела от общ характер са за сметка на съда.

Чл. 106. Протоколите се изготвят на български език, но ако някои фрази или думи на чужд език имат особено значение за делото, може да се позволи вписването им в протокола.

От **Закона за политическите партии**:

Чл. 6. Политическите партии провеждат своите публични прояви, отправят обръщения и съставят документите си на български език.

От **Търговския закон**:

(3) (Нова – ДВ, бр. 103 от 1993 г.) Търговецът изписва фирмата си задължително на български език. Той може да я изписва допълнително и на чужд език.

От **Закона за отбраната и въоръжените сили на Република България**:

Чл. 140. (1) При изпълнение на военната служба се използва само български език.

От Закона за защита на потребителите и за правилата за търговия:

Чл. 3. (3) Информацията по ал. 1 при предоставянето в писмен вид трябва да е на български език и да е изразена в единиците на величините от Международната система единици SI.

Чл. 5. (1) Всеки търговец е длъжен да предлага на потребителя стоки с етикети на български език.

От Закона за Българската академия на науките:

Чл. 2. (2) Българската академия на науките:

1. (изм. – ДВ, бр. 41 от 2007 г., доп. – ДВ, бр. 30 от 2011 г., в сила от 12.04.2011 г.) извършва фундаментални и приложни научни изследвания и подготовка на висококвалифицирани специалисти самостоятелно и както и съвместно с висшите училища при условията и по реда на чл. 21, ал. 1, т. 10 от Закона за висшето образование;

2. изследва историята, езика и литературата на българския народ и приносите му в световната култура.

От Закона за българското гражданство:

Чл. 12. Лице, което не е български гражданин, може да придобие българско гражданство, ако към датата на подаване на молбата за натурализация:

5. (изм. и доп. – ДВ, бр. 41 от 2001 г., изм. – ДВ, бр. 74 от 2009 г., в сила от 15.09.2009 г.) владее български език, което се установява по ред, определен с наредба на министъра на образованието, младежта и науката...

От Закона за народната просвета:

Чл. 8. (1) (Изм. – ДВ, бр. 36 от 1998 г.) В детските градини, училищата и обслужващите звена официалният език е българският. Училищното обучение осигурява условия за усвояването на книжовния български език.

(2) (Изм. – ДВ, бр. 36 от 1998 г.) Учениците, за които българският език не е майчин, освен задължителното изучаване на български език имат право да изучават своя майчин език в общинските училища при защита и контрол от страна на държавата.

Чл. 16. (Изм. – ДВ, бр. 36 от 1998 г.) Държавните образователни изисквания се отнасят за:

4. усвояването на книжовния български език;

Чл. 20. (5) За деца, които не владеят добре български език, освен подготовката по ал. 1 се осигурява и обучение по български език по специализирана методика за усвояване на български език.

(3) (Доп. – ДВ, бр. 105 от 2006 г., предишна ал. 2 – ДВ, бр. 50 от 2008 г.) Държавните зрелостни изпити по ал. 1 са два, като единият от тях е по български език и литература, а вторият се определя по избор на ученика...

§ 4а. (Нов – ДВ, бр. 105 от 2006 г., в сила от 01.01.2007 г., изм. – ДВ, бр. 74 от 2009 г., в сила от 15.09.2009 г.) На учениците в задължителна училищна възраст – деца на граждани на държави – членки на Европейския съюз, на Европейското икономическо пространство и Швейцария, упражняващи трудова дейност на територията на Република България, когато пребивават в страната заедно с родителите, съответно настойниците или попечителите си, се осигурява безплатно обучение по български език, както и обучение в сътрудничество с държавите по произход по майчин език и култура при условия и по ред, определени от министъра на образованието, младежта и науката.

От Закона за степенята на образование, общообразователния минимум и учебния план:

ОБЩООБРАЗОВАТЕЛЕН МИНИМУМ

Раздел I

Чл. 10. Общообразователната подготовка в българското училище се осъществява чрез изучаването на учебни предмети, групирани в следните културно-образователни области:

1. български език и литература;
2. чужди езици; [...]

Това са само част от примерите, в които българският език е застъпен под една или друга форма по законов път в нашето ежедневие, макар че понякога ни се струва, че той присъства само имплицитно. Може би и от такъв тип усещане е продиктувано и желанието и ние, българите, да си имаме свой закон за езика. Само за периода от 1989 г. до 2004 г. в Народното събрание са постъпили 11 предложения за регламентиране на българския език (Костадинова 2004: 13), може би именно защото се възприема схващането, че езикът ни играе ролята на страж, който трябва да пази обществото от културните последици на глобализацията (Александрова 2004:31). Интересен пример в тази насока е Кралство Белгия, което притежава закон за езика, като в същото време белгийски език не

съществува – официални са холандският, френският и немският (Викторова 2004: 50). Въпросът дали да има закон за българския език наистина си остава една доста дискутирана тема и до ден днешен.

Все пак българският език (в частност обучението по български език, а същевременно с това и разпространението на неговите книжовноезикови норми) е основно приоритет на образованието, което включва сложна съвкупност от институции, осъществяващи образователния процес и намиращи се в тясна взаимовръзка и зависимост. Образованието по своята същност е социално детерминирано във всички свои измерения: цели, функции, учебни програми, идеологии и практики. Като цяло образователната система отразява основните характеристики на обществото, в което функционира. Затова в различните исторически периоди и социални условия образованието има различно съдържание и се реализира по различен начин. От втората половина на XIX в. започва процес на неговото масовизиране в отделни държави в Западна Европа и постепенно се увеличава срокът на задължителните години за обучение. Нарастването на социалната и индивидуалната ценностна образованието се обуславя от нарастването на неговата икономическа стойност, от ролята му на фактор за социална мобилност и от използването му като „охранителен” механизъм на властови структури и идеологии (Михайлов 1996: 306).

Образованието също е в светлината на прожекторите на съвременното общество. Макар и да се нуждае от промени, макар и тези промени да са искано от обществото, в сила си остава страхът от новото. Непрекъснато се търсят нови форми на организация на образователния процес, а критиката на училищното обучение достига дори до радикалната идея за т.нар. „общество без училище”. Образованието е базирано на езика, като по този начин с негова помощ успява да формира общи културни модели (или поне това е основната му цел). Модерното образование се утвърждава като основна социална институция за обучение и формиране на подрастващите в съответствие с официално приети и скрито действащи учебни програми. В съвременните условия на масовизиране не само на средното, но и на висшето образование, с особена острота се поставя проблемът за равенството на образователните възможности, разбираемо не само като равен достъп до различни образователни институции, но и като равно качество на обучението в тях и дори като равенство в постиженията. Образованието по своята същност и специфика е културен феномен. На традиционния възглед за хуманизиращата, безпристрастната и общокултурна му мисия днес се противопоставя разглеждането на училищата като символни институции, които утвърждават културата на доминиращите социални групи и по този начин възпроизвеждат социални неравенства. Постепенно училището губи своя монопол върху образованието за сметка на нарастването на образова-

телните функции на други институции – например средствата за масова комуникация (пак там, 302). Това по себе си говори за факта, че медиите наистина са част от властта – т.нар. четвърта власт, макар и не по закон³. Но те успяват да упражняват властови функции и по отношение на българския език, в това число неговата писмена и устна проява. Всички сме свидетели на екзалтираното предоверяване на медиите по отношение на езиковата неправилност от страна на учениците, а и не само на тях. Написаното или изреченото в медиите постепенно е добило статут на общовалидност, а грешките в езиков план някак си навлизат в рубриката „така се казва, така се употребява, така говорят повечето”.

Отворен остава въпросът кои са институциите, които действително диктуват нормите в нашето съвремие (в това число и в езика) – дали са регламентирани чрез лостовете на властта, чрез закона, или са припознатите от обществото като закононалагащи и регулиращи, без самите институции да имат претенциите за това.

Литература:

- АЛЕКСАНДРОВА, Татяна, 2004: За функциите на езика. Новите проекти за езиково законодателство в България и възрожденските практики. *Закони на/за езика*. София. 30–48.
- ВИКТОРОВА, Калина 2004: Езикът и законът. *Закони на/за езика*. София. 49–57.
- ЕПМ 1997: *Енциклопедия на политическата мисъл*. Център за изследване на демокрацията. София.
- КОСТАДИНОВА, Петя 2004: За обществените нагласи в полза на закон за българския език. *Закони на/за езика*. София. 13–29.
- МИХАЙЛОВ, Стоян 1996: *Енциклопедичен речник по социология*. Под ред. на Стоян Михайлов, БАН, 1996.
- <http://www.lex.bg/bg/laws/tree/laws>

³ Конституция на Република България, Чл. 8. Държавната власт се разделя на законодателна, изпълнителна и съдебна.